

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

**АБАЙ ҚЎНОНБОЕВ ВА ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ
ПЕДАГОГИК ҚАРАШЛАРИ**

**Халқаро илмий-амалий конференция
2020 йил, 16-17 октябрь**

**АБАЙ ҚУНАНБАЕВ ЖӘНЕ ШЫҒЫС ДАНЫШПАНДАРЫНЫҢ
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ**

**Халықаралық ғылыми-практикалық конференция
2020 жыл, 16-17 октябрь**

**International scientific and practical conference.
PEDAGOGICAL APPROACHES OF ABAY QUNANBAEV AND
THINKERS OF EAST.
16-17 october 2020 year.**

**Международная научно-практическая конференция
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АБАЯ КУНАНБАЕВА И МЫСЛИТЕЛЕЙ
ВОСТОКА
16-17 октября, 2020 г.**

Жиззах 2020

КБК: 74.03

УЎК: 37

T-21

**«Абай Қўнонбев ва шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари»
мавзусидаги Халқаро илмий-амалий конференция материаллари.**

Жиззах -2020. – 296 б.

(2-қисм).

Масъул муҳаррир:

Тангиров Абдуҳамит Жуманович – филология фанлари номзоди, доцент в.б.

Таҳрир хайъати:

Холбоева Г.А., Тангиров Н. А, Турганов Ё., Примов Ш.,Турсунов Д., Содиқова Д.,
Қуттибекова Г., Усмонов А. Қ, Жуманов Ф. С.

Такризчилар:

Тўрақулов Олим Холбўтаевич – Педагогика фанлари доктори
Дониёрова Шоира Хурсановна – Филология фанлари доктори, профессор в.б.
Ходжагельдиева Зульфия Мирзагельдиевна – Доктор PhD (Қозоғистон)

Мақолаларни тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Бошланғич таълим методикаси кафедраси доценти в.б, филология фанлари номзоди Тангиров А.Ж.

Конференция мақолалар тўпламида қозоқ халқининг забардаст оқини Абай Қўнонбоев, шунингдек, шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари ҳамда замонавий ўқитиш тизимида буюк алломаларнинг қарашларидан фойдаланиш йўллари борасидаги фикр ва қарашлар ҳамда илмий хулосалар қамраб олинган.

Анжуман материалларидан мазкур мавзулар атрофида илмий-тадқиқот ишлари олиб бораётган изланувчилар: олимлар, таянч докторантлар, магистрлар, талабалар ҳамда кенг жамоатчилик вакиллари фойдаланишлари мумкин.

Жиззах Давлат педагогика институти Илмий Кенгашининг 2020 йил 22 майдаги йиғилишда муҳокама қилинган (Баённома № 2) ва чоп этишга рухсат берилган.

Мақолалардаги материалларнинг тўғри ва ҳаққонийлиги учун муаллифлар жавобгар.

ISBN: 978-9943-6071-7-0

Жиззах, 2020

Шарқ мутафаккири Ибн Халдуннинг қарашларида акс этган масалалар кенг маънодаги тарихни тушунишга кўмаклашади. Бизда мавжуд бўлган тарих фанини ўрганиш борасидаги айрим етишмовчиликларни бартараф этишга кўмаклашади.

Замонавий таълим-тарбия жараёнида Ибн Халдуннинг тарих, кишилик жамияти ва давлатчилик ҳақидаги қарашларидан фойдаланиш эса таълим-тарбия сифати ва самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисига Мурожаатномаси. “Янги Ўзбекистон”, 2020 йил 25 январь, 2-бет
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисига Мурожаатномаси. “Янги Ўзбекистон”, 2020 йил 25 январь, 2-бет
3. С. М. Хотамий. Ислом тафаккури тарихидан. Т., 2003, 242-бет

ЁРДАМЧИ МАКТАБ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН МУЛОҚОТ ТУРЛАРИ

*Музаффарова Ҳ.Н-катта ўқитувчи
Исматуллаев О-талаба
Жиззах ДПИ*

Аннотация

В этой статье обсуждается, как повысить речевую активность умственно отсталых детей за счет использования коммуникативных навыков и правильного использования процесса обучения в вспомогательных школах.

Annotation

This article discusses how to increase the speech activity of mentally retarded children through the use of communication skills and the correct use of the learning process in auxiliary schools.

Жамият фан ва техникасининг ривожланишида ақл муҳим омил ва мезонлардан бири бўлса, ҳар бир ҳалқнинг маънавият жиҳатдан бойлигининг, ахлоқан юксак - юксак поғонада эканлигини, инсонпарварлигини аниқловчи мезонлардан бири-уларнинг имконияти чеклаган болаларга муносабати, диққат эътибори билан белгиланади.

Бу ҳалқ мақолларида, ҳадисларида, диний таълим ва ривоятларда етарли даражада ўз ифодасини топган. Шу сабабли ҳам тарихан буюк ақл, тафаккур эгалари бўлган Ибн Сино, Мирзо Улуғбек, Ал-Хоразмий, Ал-Фаробий, Беруний ва бошқалар билан оламга машҳур бўлган ва келажакда ҳам тараққий этган мамлакатлар ичида ўз ўрнини топа олиши барча имкониятлари мавжуд бўлган мустақил Ўзбекистонда ҳукуматимиз соғлом авлодни вояга етказиш ва шакллантиришга алоҳида эътибор берапти.

Биз ўрганаётган ва тадқиқ этаётган мавзу ўзининг узоқ тарихига эга бўлмасада, мазкур масаланинг методологик асослари, ушбу муаммога бағишланган экспериментал изланишлар ва шу тадқиқотларни амалга оширган муаллифлар номини тилга олмай, улар яратган назарий асосини ярата олмаймиз.

Ақли заиф ўқувчиларнинг мулоқот хусусиятларини ўрганар эканмиз, диққатимизни мулоқот хусусиятларининг меъерий ривожланиш тавсифига, мулоқотнинг меъёрда шаклланиши ва ривожланиши қонуниятларига қаратишимиз мақсадга мувофиқ саналади. Мулоқот муаммоси узоқ асрлар давомида нутқ, тил тушунчалари билан мазмун нуктаи назаридан бироз чалкаштириб ўрганилган, секин-аста бу тушунчалар моҳияти илмий жиҳатдан ўрганилиб, нутқ мулоқот воситаси эканлиги ўрганилди.

Мулоқот кўп қиррали, мураккаб жараён бўлиб, унинг бир қанча турлари мавжуд. Биргаликдаги фаолият давомида одамлар турли фикрлар, ўй-хаёллар, ҳис-кечинмалар билан ўртоқлашадилар. Бунда ўй фикрлар ахборот сифатида, коммуникация шунчаки ахборот алмашинувидан иборат эмас.

Чунки, мулоқот жараёнида ахборот нафақат узатилади, балки шакллантирилади, аниқлаштирилади ва ривожлантирилади.

Коммуникатив жараёнда қўлланиладиган бир неча белгилар тизими мавжуд. Улар вербал коммуникация (нутқ орқали) ва новербал коммуникация (нутқ билан боғлиқ бўлмаган белгилар орқали)дир. Улар мулоқот турлари сифатида ҳам тавсифланади.

Вербал коммуникация, инсон нутқи белгилар тизими сифатида қўлланилади. Нутқ инсон томонидан қўлланиладиган товуш сигналлари ёки ёзма белгилардан иборат бўлиб, улар орқали мулоқотдан олинган маълумот қайта ишланади, сақланади ва узатилади. Бу жараён тил орқали амалга оширилади. Тил сўз белгилари тизими бўлиб, у мулоқот жараёнида психик фаолият маҳсули бўлиб юзага келади. Тил муомила воситасидир. Тил муомилага киришувчилар ўртасидаги коммуникацияни таъминлайди. Чунки уни ахборот берувчи ҳам, уни қабул қилувчи ҳам бирдай тушунади. Бошқа кишига ахборот берувчи (коммуникатор) ва уни қабул қилувчи (реципиент) мулоқот жараёнида бир хил фойдаланиш керак. Акс ҳолда бир-бирини тўғри тушунолмайди.

Нутқ фаолияти - инсон томонидан ижтимоий-тарихий тажрибани ўзлаштириш ва авлодларга бериш ёки коммуникация ўрнатиш, ўз ҳаракатларни режалаштириш мақсадида тилдан фойдаланиш жараёнидир. Тил алоқа воситаси, нутқ эса алоқа жараёнининг ўзидир. Бу жараёнда нутқ фаолиятининг фаол ва пассив турлари фарқланади. Сўзловчининг нутқи фаол нутқ ҳисобланади. Нутқ ички ва ташқи нутққа бўлинади. Ташқи нутқ - ёзма ва оғзаки нутққа, оғзаки нутқ эса ўз навбатида монологик ва диологик нутққа ажратилади.

Монолог – бир кишининг ўзига ёки бошқаларга қаратилган нутқидир. Бу ўқитувчининг баёни, ўқувчининг тўлиқ жавоби, маъруза ва бошқалардир.

Монологда гапираётган, гапираётган киши фикрларнинг аниқлигига, грамматик қоидаларнинг сақланишига, мантиқ ва айтилаётган фикрларнинг изчиллигига эътибор бериши керак. Диологик нутққа нисбатан монологик нутқ кечроқ шаклланади.

Икки ёки ундан ортиқ кишилар ўртасидаги нутқга диолог дейилади. Диологик нутқда баён қилинаётган фикр кўп жиҳатдан ундан олдинги фикрга боғлиқ бўлади. Диологик нутқда ҳар хил турдаги шаблонлар, яъни одатланиб қолинган сўз бирикмаси кўп учрайди.

Новербал коммуникация воситаларига юз ифодаси, мимика, оҳанг, пауза, поза, кўз ёши, кулгу ва бошқалар киради. Бу воситалар вербал коммуникация-сўзни тўлдиради, кучайтиради ва баъзан унинг ўрнини босади. Турли ёш гуруҳларида новербал коммуникация воситаси турлича бўлади. Масалан, болалар кўпинча катталарга таъсир этиш, уларга ўз хоҳиш ва кайфиятларини ўтказишда йиғидан восита сифатида фойдаланилади.

Новербал коммуникацияга белгиларнинг оптик-кнетик тизими кириб, уларга жестлар, мимика ва пантомимика киради.

Жестлар - инсоннинг кўл ҳаракатлари бўлиб, у орқали инсоннинг ички ҳолати, бирор-бир объектга муносабати ва ташқи оламга йўналганлиги ифодаланади. У ёки бу халқларда жестлар турлича қабул қилинади.

Мимика – инсон юз ҳаракатларининг бир қисми бўлиб, у орқали инсоннинг ўйлари, тасаввурлари, таажжуби ва бошқалар намоён бўлади.

Пантомимика - инсон танаси ёки унинг қисмлари ёрдамида ифодаланадиган ҳаракатлар тизимидир. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, кундалик мулоқот жараёнида сўзлар 7 % ни, товушлар ва интонация 38% ни, нутқсиз мулоқот эса 55% ни ташкил этар экан. Паралингвистик ва экстралингвистик белгилар тизими - бу вокализация тизими бўлиб, у овоз сифатида унинг диапозонини нутқдаги паузалар, йўтал, йиғи, кулги, нутқ темпида намоён бўлади.

С.Л. Рубенштейн айтганидек “биз инсонни ташқи ҳулқ-атвориға қараб, уни ўқиймиз” “бошқа одамни билатуриб, ўрганаётган индивиднинг ўзи ҳам шаклланади” - деб ёзади Л.С.Виготцкий.

Мулоқотнинг ҳар бир жиҳати бир-бири билан узвий алоқада бўлиб, улар мулоқот жараёнининг самарали ва мувафқиятли амалга оширилишини таъминлайди. Адабиётлар тахлили шуни кўрсатдики, ёрдамчи мактабда таълим жараёнида нутқ ва мулоқотни ривожлантириш ишларининг мазмуни ёрдамчи мактаб ўқувчилари нутқда учрайдиган камчиликлар, ақлий ривожланишида нуқсони бўлган болаларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда белгиланган. Олимларнинг фикрича ақлий ривожланишида нуқсони бўлган болада учрайдиган камчиликларни олдини олиш ишлари мактабгача ёшдаги болалар билан олиб борилиши даркор. Бунда боланинг оғзаки нутқини ўстириш, фазовий идроки, хотираси, диққати, анализ ва синтез қилиш фаолияти, нутқни тахлил қилиш, луғат устида ишлаш, грамматик компонентни ривожлантириш, оғзаки нутқдаги камчиликларни бартараф этиш, нозик кўл ҳаракатларини ривожлантириш айниқса муҳимдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мамедов К., Шоумаров Г. Ақли заиф болалар психологияси. Тошкент, 1994, 107-114-бетлар.
2. Мастюкова Е.М., Московкина А.Г. Семейное воспитание детей с отклонениями в развитии. – М.: Владос, 2004. –408 с.
3. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Владос, 2001.
4. Виготцкий Л.С. Педагогическая психология /Под.ред. В.В.Давидова. – М.: Педагогика, 1991

TEMURIYLAR DAVRIDA ILM-MA'RIFAT VA BADIY ADABIY IJODKORLIK

***Usmonov A.N.,-dotsent.
Tog'ayev X., -k.o'qituvci
Jizzax DPI***